

Dış Göçlerin Mevsimlik Tarım İşçiliği Üzerine Etkilerinin Değerlendirilmesi

Zeki BAYRAMOĞLU¹

Merve BOZDEMİR^{1*}

ÖZET: Bu çalışma, Türkiye'nin mevsimlik tarım işçiliği ve aldığı dış göçler üzerine yapılan alan araştırmaları incelenerek; Türkiye'nin aldığı dış göçlerin mevsimlik tarım işçiliğine etkilerinin belirlenmesi ve mevsimlik tarım işçiliğinde meydana gelen sosyo-ekonomik sorunların tespiti amacıyla gerçekleştirilmiştir. 1951 yılında Cenevre Sözleşmesinin imzalanmasıyla birlikte Türkiye mültecilere iltica hakkı tanımış ve sözleşmede bazı özel şartlar belirlemiştir. Cenevre sözleşmesinden sonra yaşanan savaşlar, iç çatışmalar, doğal afetler gibi gerekçelerle insanların ikamet ettikleri yerleşim yerlerini terk etmek zorunda kalmaları ya da göç etmeye zorlanmaları sebebiyle Türkiye Ortadoğu'dan çok sayıda göçmen almıştır. Bu durum mevsimlik tarım işçilerinin sayısında özellikle 1950'li yıllardan günümüze hızlı bir artış meydana gelmesine neden olmuştur. 1980 ve 1990 yılları arasında yaşanan dış göçlerin etkisiyle mevsimlik tarım işçilerinin sayısı milyonları bulmuştur. Bu zaman dilimi sonrasında mevsimlik tarım işçiliği marjinal bir emek biçimi olmaktan çıkmıştır. 2000'li yıllarda ise göçmen mevsimlik tarım işçilerinin sayısı önemli boyutlara ulaşmıştır. Özellikle 2011 yılından itibaren çoğunluğu Suriyeli işçilerden oluşan tarımsal göçmen işgücü çeşitli üretim süreçlerinde yerli mevsimlik işgücünün yerini almıştır. Bu çalışma kapsamında dış göçlerin mevsimlik tarım işçiliği üzerine etkileri değerlendirilmiş ve çalışmanın sonunda piyasaya yönelik politika önerilerinde bulunmuştur.

Anahtar kelimeler: Dış Göç, Göç, Mevsimlik Tarım İşçiliği, Tarım Sektörü.

Evaluation Of External Immigration's Effects On Seasonal Agricultural Labour

ABSTRACT: This study is carried out in order to determine the effects of Turkey's foreign migrations on seasonal agricultural workers and the socio-economic problems that occur in seasonal agricultural workers by examining field studies made on emigration and seasonal agricultural workers. With the signing of the Geneva Convention in 1951, Turkey granted refugees asylum and set certain special conditions in the convention. Turkey has taken many immigrants from the Middle East because of the reasons such as wars, internal conflicts, natural disasters which occurred after Geneva Convention, and the fact that people have to leave their places of residence or are forced to emigrate. This situation caused a rapid increase in the number of seasonal agricultural workers, especially in the 1950s to present day. The number of seasonal agricultural workers has reached millions due to the effects of external migration between 1980 and 1990. After this period of time, seasonal agricultural labor has ceased to be a marginal type of labor. In the 2000s, the number of migrant seasonal agricultural workers reached significant levels. Especially since 2011, the agricultural migrant labor force, mostly Syrian workers, has replaced the domestic seasonal labor force in various production processes. Within the scope of this study, the effects of external migration on seasonal agricultural labor are evaluated and policy recommendations are made towards the market at the end of the study.

Keywords: Agriculture Sector, External Migration, Migration, Seasonal Agricultural Labor.

¹ Zeki BAYRAMOĞLU (Orcid ID: 0000-0003-3258-3848), Merve BOZDEMİR (Orcid ID: 0000-0002-5323-2265), Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Selçuklu, Konya, Türkiye

*Sorumlu Yazar / Corresponding Author: Merve BOZDEMİR, e-mail: mbozdemir.akademi@gmail.com

Bu çalışma 4-5 Ekim 2017 tarihinde Düzce ilinde düzenlenen "Uluslararası Mevsimlik Tarım İşçiliği Sempozyumu"nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

GİRİŞ

Göç genel anlamı itibariyle; yerleşik yaşanan bir bölgeden başka bir bölgeye taşınarak, yerleşmek amacını taşımaktadır (Keleş, 1998). Uluslararası göç ise; bir ülkeden başka bir ülkeye çalışmak veya yerleşmek amacıyla gerçekleştirilen ülkeler arası nüfus hareketliliğidir (Gönüllü, 1996). Yaşanan savaşlar, iç çatışmalar, doğal afetler gibi gerekçelerle insanların yerleşik yaşamını terk etmek durumunda kalması ve yaşamak için başka ülkeleri tercih etmesi daha çok “zorunlu göç” olarak tanımlanmaktadır (Taş ve Özcan, 2013). Tüm bu nedenlerden dolayı göçmen statüsünde ülkeye giriş yapan kişiler yaşamlarının devamlılığını sağlamak amacıyla çeşitli işlere ihtiyaç duyarlar. Tarım sektörünün yapısal özellikleri ve kayıt dışı istihdam olanakları göçmen işçiler için çoğu zaman kolay iş bulma fırsatı sunmaktadır. Tarım sektöründe üretim döneminin iklim ve doğal koşullara bağlı olması işgücünün kesintiye uğramasına neden olmakta ve bu noktada mevsimlik iş gücü ihtiyaçları ortaya çıkmaktadır. Mevsimlik tarım işçiliği; tarım işlerinin yoğunluk kazandığı zamanlarda ürün desenine ve işçi talebine göre yerleşik yaşanan yerden tarımsal alanlara aile bireyleri ile taşınan işgücü grubu olarak tanımlanır (Arslan, 2016). Son 10 yıl içerisinde tarım sektörünün mevsimlik iş kollarında yerli işgücünün yerini ucuz işgücü arzı nedeniyle göçmen işçiler almaya başlamıştır.

Türkiye’de 1960’lı yıllarda çalışmak ve gelir düzeyini yükseltmek amacıyla başta Almanya olmak üzere Avrupa’nın birçok ülkesine işgücü göçü verilmiştir. Yaklaşık olarak on yıl boyunca Türkiye’den Avrupa’ya gerçekleşen yoğun göç hareketleri 1973 yılında etkisini hissettiren petrol krizi, ekonomik bunalım ve Avrupa içinde artan işsizliğin neden olduğu küresel ekonomik kriz nedeniyle yapılan politika değişiklikleri sonucunda azalmıştır (Fidan ve Fidicioğlu, 2010). Sonraki yıllarda

Avrupa kadar olmasa da Körfez ülkeleri, Ortadoğu ve Rusya’ya göçler verilmiştir.

Türkiye’deki göçmen sayısında ise artan bir trend eğiliminin görülmeye başlaması 1951 yılında imzalanan Cenevre Sözleşmesi’nden sonra gerçekleşmiştir. Doğu ülkelerinden gelen göçmenlerin mülteci statüsüne dâhil edilmemesi neticesinde Türkiye statü ve yaşam koşulları açısından göçmenler açısından cazip hâle gelmiştir. Cenevre Sözleşmesi’nden sonra 1980 yılına kadar göçler daha çok Bulgaristan merkezli gerçekleşmiş ve Arnavutlar ile Boşnaklar bu süreçte Türkiye’ye yerleşmeyi tercih etmişlerdir. 1990’lı yıllardan 2000’li yıllara kadar Balkan bölgesinden Türkiye’ye üç kitlesel sığınma hareketi gerçekleştirilmiştir. Bu üç sığınma talebinin birincisi 1991 yılındaki I. Körfez krizi, ikincisi 1992 yılında Bosna savaşı ve üçüncüsü 1999’daki Kosova savaşı esnasında meydana gelmiştir (Deniz, 2011). Rusya ile Afganistan arasında 1979’da yaşanmaya başlayan çatışmalardan sonra 1990 yılından Türkiye Afgan göçmenlere kapılarını açmışlardır (Şahin ve Düzgün, 2016). Bu dönemde Afganistan’dan Türkiye’ye yaklaşık 7000 göçmenin geldiği tahmin edilmektedir (Franz, 1994). Yine aynı dönemler içerisinde 1980-1988 yılları arasında yaşanan İran-İrak savaşının ardından 2003 yılında Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nin Irak’ı işgal altına alması Iraklı göçmenlerin Türkiye’ye sığınmasına neden olmuştur. Türkiye’nin en önemli göç hareketlerinden bir tanesi de 2010 yılında Arap Baharı’nın neden olduğu toplumsal çatışmalar sonucunda gerçekleşmiştir. Arap Baharı nedeniyle Mart 2011’de Suriye’deki güvenlik problemleri sonucunda başlayan sığınmacı harekâtı izlenen “açık kapı politikası” ile desteklenmiş ve Suriyeli göçmenler geçici koruma statüsü ile Türkiye’de misafir edilmeye başlanmıştır.

Göç yolu ile Türkiye’ye gelen ve çoğunlukla Türkiye’ye yerleşmeyi tercih eden

birçok göçmen çeşitli sektörlerde, birçok iş kollarında istihdam edilmektedir. Tarım sektörü yapısal özellikleri ve enformel boyutu nedeniyle göçmenlere istihdam imkânı sunan önemli bir çalışma alanıdır. Göçmen işgücü, kayıt dışılık ve ucuz işgücü arzı yaratmaları bakımından üreticiler ve taşeronlar açısından mevsimlik tarımsal üretime katılımda önemli bir işgücü potansiyeline sahiptirler. Mevsimlik göçmen tarım işçileri Kars, Ardahan ve Iğdır gibi doğu illerinde genellikle hayvan bakımı ve ot biçme işlerinde istihdam edilirler. İç Anadolu, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Karadeniz ve Ege Bölgelerinde hububat ürünleri, şekerpancarı, pamuk, kayısı, üzüm, antepfıstığı, fındık, çay ve narenciye yetiştiriciliğinde ve hasadında mevsimlik göçmen işgücünden yararlanılmaktadır (Dedeoğlu, 2016).

Türkiye’de tarımda istihdam edilen mevsimlik göçmen işçilerin uyuşuğu ağırlıklı olarak Gürcüler, Azeriler ve Suriyelilerden oluşmaktadır. Gürcüler daha çok Karadeniz Bölgesinde çay ve fındık yetiştiriciliği ile hasadında istihdam edilirlerken, Azeriler doğu illerinde ot biçme ve hayvancılık işlerinde çalışırlar. Suriyeli göçmenler ise Adana, Mersin, Şanlıurfa ve Gaziantep illeri başta olmak üzere hububat, bitkisel üretim, meyve-sebze yetiştiriciliği ve hasadında istihdam edilirler (Anonim, 2017a). Mevsimlik göçmen tarım işçileri içerisinde en büyük iş potansiyeline sahip olan göçmenler sayı itibarıyla Suriyelilerdir. 2016 yılında yayınlanan Göç Raporu’na göre geçici barınma merkezleri dışında yaşayan Suriyelilerin toplam nüfusu 2 733 284 kişidir. Bu rakam dışında geçici barınma merkezlerinde de 272 670 Suriyeli yaşamaktadır. Kalabalık nüfus yapısı ve sayısal büyüklükleri nedeniyle Suriyeli göçmenler başta tarımsal çalışma alanları olmak üzere çeşitli iş kollarında ucuz işgücünün kaynağını oluşturmaktadırlar.

Yerli işgücü potansiyeline karşılık göçmen işgücünün tarım sektöründe tercih edilmeye

başlaması Türkiye açısından hem sosyal ve hem ekonomik bazı problemleri meydana getirmektedir. Tarım işletmelerinde sermaye birikiminin düşük olması, işletme gelirlerini ve dolayısıyla üretim sürecini doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla üretim maliyetlerinin minimize edilebilmesi için işgücü maliyetlerinin azaltılmak istenmesi tarımsal üreticiler açısından rasyonel bir davranıştır. Fakat tarım sektörünün sahip olduğu yapısal problemler, kayıt dışılık ve göçmen istihdamı; yoksulluk olgusunu ve iş gücü piyasalarını da negatif yönde etkilemektedir. Yoksulluk olgusu; maddi kaynaklardan, bazen de kültürel kaynaklardan yoksun kaldığını ifade eden bir durumdur (Gülçubuk ve Bayaner, 2012). Yoksulluğun her iki bileşeni de mevsimlik göçmen tarım işçileri ve tarımsal üretimden vazgeçmek durumunda kalan mevsimlik yerli tarım işçileri için söz konusudur.

Dünya genelinde tarımsal üretimde istihdam için göç edenlerin gittikleri ülkelerde tarımsal üretim faaliyetlerini yapabilme sorunu yaygın olarak karşılaşılan bir olgudur. Göç alan ülkelerde yerel işgücünün yer almak istemediği düşük ücretli, düşük vasıflı bir iş olarak görülen tarımsal üretim ağırlıklı olarak göçmenlerin çalıştığı bir sektör konumuna gelmiştir (Dedeoğlu, 2016). Ayrıca göçmen işçilerin yerel işgücüne göre donanım ve yeterliliklerinin düşük olmasına karşın üretim maliyetlerinde azalışı neden oldukları için üretim sürecinde tercih edilmeleri uzun vadede ekonomik ve sosyal açıdan problem yaratacaktır. Düşük ücret talepleri ve sosyal güvence isteğinin bulunmaması nedeniyle tarımsal üreticiler tarafından işgücü ihtiyacına karşılık mevsimlik göçmen tarım işçilerinin istihdamı talep edilmektedir. Yerel işgücü göçmen işgücünün etkisi ile kentsel alanlara kaymaktadır. Tarımsal üretimde temel problemlerden bir tanesi olan kentleşmenin; demografik, mekânsal, ekonomik ve sosyal boyutları içerisinde en etkili olanının

ise ekonomik sebepler olduğu görülmektedir (Ren ve ark., 2014).

MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışmada kullanılan veriler ikincil kaynaklardan düzenlenmiş ve çalışmanın hazırlanması için literatür taraması yapılmıştır. Verilerin elde edilmesinde TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu, İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, ILO (International Labor Organization / Uluslararası Çalışma Örgütü) ve IOM (International Organization for Migration / Uluslararası Göç Örgütü) gibi kurumların web sitelerinden yararlanılmış ve konu ile ilgili raporları incelenmiştir. Konunun hazırlanmasında ilgili kitap, dergi, makale, kurum ve kuruluşlara ait araştırma raporları, konu ile ilgili gerçekleştirilen proje çıktıları, kongre ve sempozyum dokümanları incelenmiştir. Elde edilen tüm veriler değerlendirilerek çalışma gerçekleştirilmiştir.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Türkiye’de Nüfus, Nüfusun Dağılımı ve Tarımsal İstihdam

Türkiye’de ilk nüfus sayımı 1927 yılında gerçekleştirilmiştir. 1940 yılında ise Hatay’ın Türkiye’nin sınırları içerisine dâhil edilmesiyle, Türkiye’nin bugün sahip olduğu sınırlar çerçevesinde ilk nüfus sayımı gerçekleştirilmiştir. Çizelge 1’de Türkiye’deki nüfus ve nüfus dağılımı yıllar itibariyle incelenmiş, 1940 yılında toplam nüfus 17 820 950 kişi olarak kayıtlara geçmiştir. Kayıtlara göre toplam nüfusun %24.4’ü il ve ilçelerde, %75.6’sı ise belde ve köylerde bulunmaktaydı. Yıllar içerisinde nüfusun artmasıyla ve kentsel alanlarda sanayileşmeyle birlikte il ve ilçelerde ikamet eden nüfusun oranı artmış, kentlerdeki

yaşam koşulları, düzenli gelir elde etme olanakları ve sosyal imkânların çeşitliliği belde ve köylerde ikamet edenlerin oranı azalmıştır. Nüfusun ikamet ettiği alanlardaki meydana gelen değişiklikler toplumsal yapı içerisinde ne yönde bir değişim yaşadığının en büyük kanıtıdır. 1940 yılına ait veriler ve 2016 yılına ait veriler karşılaştırıldığında tarım alanında faaliyet gösteren, belde ve köylerde ikamet eden nüfusun, hizmet ve sanayi sektörüne kayarak il ve ilçelerde ikamet etmeye başladıkları söylenebilir (Gelekçi, 2015). Ayrıca iç göçlerin sağladığı hareketliliğin yanı sıra dış göçlerle de Türkiye’deki nüfus artışının dinamik yapısı desteklenmiş ve yıllar itibariyle toplam nüfusta artış yaşanmıştır.

2012 yılı ile 2013 yılı değerleri karşılaştırıldığında il ve ilçedeki nüfus ile köy ve beldedeki nüfus oranlarında ani değişikliklerin olduğu görülmektedir. Bu değişikliğin temel nedeni Resmi Gazete’de yayınlanan 6360 sayılı “On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile İlgili Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”dur (Anonim, 2017b). Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra toplam nüfusun il ve ilçelerdeki oranı %77.3’den %91.3’e yükselmiştir. Belde ve köylerdeki nüfus oranı ise %22.7’den %8.7’ye düşmüştür. Genel olarak nüfus değişimi değerlendirildiğinde yıllar itibariyle rakamlarda artış meydana geldiği görülmektedir. Son veri yılı olarak değerlendirilen 2016 yılına ait nüfus ve nüfus dağılımı verileri incelendiğinde; toplam nüfusun 79 814 871 kişi olduğu görülmektedir. Toplam nüfusun %92.3’ünü oluşturan il ve ilçe nüfusu 73 671 748 kişidir. Belde ve köy nüfusu ise %7.7’lik bir orana sahip olup 6 143 123 kişidir.

Çizelge 1. Türkiye’de Yıllara Göre Nüfus ve Nüfus Dağılımı

Yıllar	Toplam Nüfus (Kişi)	İl ve İlçe Nüfusu (Kişi)	Belde ve Köy Nüfusu (Kişi)	İl ve İlçe Payı (%)	Belde ve Köy Payı (%)
1940	17 820 950	4 346 249	13 474 701	24 .4	75 .6
1950	20 947 188	5 244 337	15 702 851	25 .0	75 .0
1960	27 754 820	8 859 731	18 895 089	31 .9	68 .1
1970	35 605 176	13 691 101	21 914 075	38 .5	61 .5
1980	44 736 957	19 645 007	25 091 950	43 .9	56 .1
1990	56 473 035	33 326 351	23 146 684	59 .0	41 .0
2000	67 803 927	44 006 274	23 797 653	64 .9	35 .1
2010	73 722 988	56 222 356	17 500 632	76 .3	23 .7
2011	74 724 269	57 385 706	17 338 563	76 .8	23 .2
2012	75 627 384	58 448 431	17 178 953	77 .3	22 .7
2013	76 667 864	70 034 413	6 633 451	91 .3	8 .7
2014	77 695 904	71 286 182	6 409 722	91 .8	8 .2
2015	78 741 053	72 523 134	6 217 919	92 .1	7 .9
2016	79 814 871	73 671 748	6 143 123	92 .3	7 .7

Kaynak: TÜİK, 2017.

Çizelge 2’de Türkiye işgücü piyasalarının yapısı, toplam istihdam oranı içerisinde tarım sektörünün payı, tarım dışı istihdam ve işsizlik oranları incelenmiştir. Yıllar itibariyle belde ve köylerde yaşanan nüfus azalışlarının oransal olarak tarım istihdamına da yansıdığı görülmektedir. Türkiye’de tarımsal nüfusun toplam nüfus içerisindeki payı ekonomik gelişmeler, kentsel alanlarda sanayileşme, hızlı şehirleşme gibi nedenlerle azalmaktadır (Gülçubuk ve ark., 2017). İç göçlerinde kırsal alanlardan kentlere doğru gerçekleştiği görülmektedir. Bu durumda tarımda istihdam edilen kişi sayısı artsa da toplam istihdam içerisinde tarım sektörünün payı değerlendirildiğinde tarımsal istihdamda oransal olarak azalış söz konusudur. İstihdam oranları açısından yapılan değerlendirmelerde tarım sektörünün payının azalmasına neden olan en önemli sorunlardan bir tanesi de kayıt dışı istihdam yapısının var olmasıdır.

Türkiye’nin artan nüfus potansiyeline ve tarımın toplumun beslenmesi için gereken gıda maddelerinin üretilmesinde temel sektör olarak

yer almasına rağmen tarımda istihdam oranının azalmasının diğer sebepleri; tarımda yıllar itibariyle makine-ekipmanların kullanım oranlarının artmasına bağlı olarak işgücü talebinin azalması, sanayi ve hizmet sektöründe işgücüne olan talepte artış yaşanması neticesinde il ve ilçelere göçün artması ve ekilebilir alanların parçalanması nedeniyle geçim kaynaklarının daralmasıdır (Tarım Sektörü Raporu, 2017). Ayrıca ekonomik koşullara bağlı olarak meydana gelen değişiklikler, istihdamda yaşanan daralma; tarım sektöründeki istihdam oranını azaltmaktadır. Çünkü tarım sektöründe çalışanların bir bölümü başka sektörlerde iş bulabildikleri anda düzenli gelir elde etmek ve sosyal imkânlarını arttırmak amacıyla tarım sektöründen ayrılmaktadırlar. Bu yönüyle tarım sektörü hem nüfusun bir kısmının istihdam edilmesi hem de diğer sektörlerde işgücü arzının sağlanması açısından önemlidir. Dönemsel olarak ekonominin daraldığı ve istihdam oranlarının küçüldüğü dönemlerde kırsal alanı terk etmiş işgücü yeniden tarım sektörüne dönebilmektedirler (Olhan, 2011).

Çizelge 2. Türkiye İşgücü Piyasası Dağılımı (bin kişi)

Yıllar	15+ Yaş Nüfus	İşgücü	İstihdam	Tarım İstihdam	Tarım Dışı İstihdam	İşsiz	İşgücüne Katılma Oranı	İstihdam Oranı	İşsizlik Oranı	Tarım Dışı İşsizlik Oranı	Genç Nüfusta İşsizlik Oranı
2006	49 275	22 353	20 353	4 801	15 553	2 000	45.0	41.0	8.9	11.1	16.7
2007	50 177	22 292	20 230	4 420	15 811	2 062	44.1	40.0	9.2	11.1	17.4
2008	50 982	23 238	20 451	4 534	15 918	2 787	45.3	39.9	12.0	14.6	21.9
2009	51 833	24 314	21 413	5 035	16 377	2 901	46.5	41.0	11.9	14.7	20.6
2010	52 904	25 144	22 631	5 374	17 257	2 513	47.1	42.4	10.0	12.4	18.4
2011	53 985	25 682	23 492	5 325	18 167	2 190	47.2	43.1	8.5	10.4	15.4
2012	54 961	26 855	24 486	5 349	19 137	2 370	48.5	44.2	8.8	10.8	16.9
2013	55 982	27 367	24 877	5 051	19 825	2 491	48.4	44.0	9.1	10.9	16.5
2014	56 986	29 218	26 186	5 424	20 761	3 032	50.9	45.6	10.4	12.5	19.1
2015	57 854	30 090	27 004	5 417	21 586	3 086	51.6	46.3	10.3	12.3	18.2
2016	58 720	30 535	27 205	5 305	21 900	3 330	52.0	46.3	10.9	13.0	19.8

Kaynak: TÜİK, 2017.

Çizelge 3’de Türkiye’de istihdam edilen kişi sayısı ve tarım sektörünün istihdamdaki payı incelenmiştir. Tarımsal istihdam sayısı yıllar

itibariyle artış gösterse toplam nüfus içerisinde diğer sektörlerde çalışan nüfus sayısının artması nedeniyle oransal olarak azalmıştır.

Çizelge 3. Türkiye İstihdam Edilen Nüfus ve Tarım Sektörünün İstihdam Payı (bin kişi)

Yıllar	İstihdam	Tarım İstihdam	Oranı (%)	Tarım Dışı İstihdam	Oran (%)
2006	20 353	4 801	23.6	15 553	76.4
2007	20 230	4 420	21.9	15 811	78.2
2008	20 451	4 534	22.2	15 918	77.8
2009	21 413	5 035	23.5	16 377	76.5
2010	22 631	5 374	23.8	17 257	76.3
2011	23 492	5 325	22.7	18 167	77.3
2012	24 486	5 349	21.9	19 137	78.2
2013	24 877	5 051	20.3	19 825	79.7
2014	26 186	5 424	20.7	20 761	79.3
2015	27 004	5 417	20.1	21 586	79.9
2016	27 205	5 305	19.5	21 900	80.5

Kaynak: TÜİK, 2017.

Türkiye’nin Sınır Kapısı Giriş Çıktıları ve Göç Durumu

Türkiye’ye sınır kapılarından yapılan girişler değerlendirildiğinde birçok yabancı turist amaçla ülkeye giriş yaptığı bilinmektedir. Türkiye’ye giriş yaptıktan sonra geri dönmeyen göçmenler eğitim-öğretime devam etmek, çalışma veya muhtelif amaçlarla ülkede kalmaya karar vermişlerdir.

Çalışma izni ile Türkiye’de kalmayı tercih eden göçmenlerin işgücüne iki alanda ihtiyaç duyulmaktadır. Birincisi yerli işgücünün yeterli olmadığı, çalışma alanı olarak az tercih edilen ve yeterli emek arzını barındırmayan bakım

hizmetleri ile turizm sektörüdür. İkincisi ise göçmen emeği ile yerli emeğin rekabet içerisinde olduğu tekstil, inşaat ve tarım sektörleridir ((Dedeoğlu, 2016; Bozdemir ve ark., 2019). Çizelge 4’de göçmen mevsimlik işçi sayısının belirlenmesine yönelik; Türkiye sınır kapılarından giriş çıkış yapan yabancı kişi sayısı, Türkiye’de kalan yani ülkesine dönüş yapmayan kişi sayısı, ikamet izni alan toplam göçmen sayısı, en çok ikamet izni alan üç ülke, çalışma izni alarak Türkiye’de ikamet etmeye başlayan göçmenlerin ve düzensiz göç yapan kişilerin sayıları verilmiştir.

Çizelge 4. Göç ile İlgili Temel Veriler

Yıllar	Giriş Sayısı	Çıkış Sayısı	Türkiye’de Kalanların Sayısı	İkamet İzni Alan Kişi Sayısı	En Çok İkamet İzni Alan Üç Ülke	Çalışma İzni Alanların Sayısı	Düzensiz Göç Yapan Kişi Sayısı
2013	32 865 309	32 639 760	255 549	313 692	Suriye 46 252 Azerbaycan 21 785 Rusya 16 722	44 307	39 890
2014	35 115 789	34 780 393	335 369	379 804	Irak 38 742 Suriye 31 715 Afganistan 29 775	18 468	496 912
2015	34 633 391	34 285 711	335 396	422 895	Irak 33 202 Suriye 32 578 Azerbaycan 32 476	62 756	146 485
2016	24 686 471	24 718 273	31 802	461 217	Irak 55 983 Suriye 48 738 Azerbaycan 39 184	56 591	174 466

Kaynak: Göç Raporu, 2017.

2013 yılı içerisinde Türkiye’ye en çok Almanya, Rusya ve İngiltere’den giriş çıkış yapılmıştır. Yıl içerisinde ülkeye toplam 32 865 309 kişi giriş, 32 639 760 kişi çıkış yapmıştır ve 225 549 kişi Türkiye sınırları içerisinde eğitim-öğretimlerine devam etmek, çalışma ve muhtelif amaçlarla kalmıştır. Türkiye’de 2013 yılında 313 692 kişiye çeşitli nedenlerle ikamet izni verilmiştir. Türkiye’den ikamet izni alan ülkeler sıralamasında birinci sırayı 46 252 kişi ile Suriye, ikinci sırayı 21 785 kişi ile Azerbaycan ve üçüncü sırayı 16 722 kişi ile Rusya almaktadır. 2013 yılında Türkiye’de ikamet hakkı edinen toplam göçmen sayısı içerisinde 44 307 kişi çalışma amaçlı izin alarak, toplam ikamet izni içerisinde %16’lık pay elde etmişlerdir. Aynı yıl içinde Türkiye’ye düzensiz göç gerçekleştiren kişi sayısı ise 39 890 olarak belirlenmiştir (Göç Raporu, 2015).

2014 yılında Türkiye’ye sınır kapılarından giriş çıkış yapan kişilerin sayısı da Çizelge 4’de verilmiştir. Sınır kapısından giriş yapanların sayısı 2014 yılında 2013 yılına oranla %6’lık bir artış göstermiş ve 35 115 789 kişi Türkiye’ye giriş yapmıştır. Aynı oranda artış çıkış yapanlar içinde geçerli olmuş ve toplam 34 780 393 kişi ülkelerine geri dönmüştür. Toplam 335 369 kişi aynı yılda Türkiye sınırları içerisinde kalmıştır. 2014 yılı içerisinde toplam 379 804 kişiye ikamet izni verilmiş 2013 yılına oranla ikamet

izni alanların sayısı %21 oranında artmıştır. Türkiye’den ikamet izni alan ülkeler sıralamasında birinci sırayı 38 742 kişi ile Irak, ikinci sırayı 31 715 kişi ile Suriye ve üçüncü sırayı 29 775 kişi ile Afganistan almaktadır. Türkiye’de ikamet hakkı verilen 379.804 kişi içerisinde çalışma izni alanların oranı %5 olup 18 468 kişi daha çeşitli sektörlerde istihdam edilmek üzere Türkiye’de kalmıştır. Aynı yıl düzensiz göç yapan kişi sayısı 2013 yılına oranla %47 artmış ve 496 912 kişi olarak hesaplanmıştır (Göç Raporu, 2016a).

2015 yılında sınır kapılarından giriş yapan kişi sayısı 2014 yılına göre %1 azalış göstermiştir. Türkiye’ye 34 633 391 kişi giriş, 34 285 711 kişi çıkış yapmış ve ülke sınırları içerisinde 335 396 kişi kalmıştır. 2015 yılı içerisinde Türkiye’den ikamet izni alan göçmenlerin sayısı 422 895 kişi olarak hesaplanmıştır. Birinci sırada Irak 33 202 kişi ile en çok ikamet izni alan ülke olmuştur. İkinci sırada 32 578 kişi ile Suriye ve üçüncü sırada 32 476 kişi ile Azerbaycan yer almaktadır. 2015 yılında ikamet izni alan toplam göçmen sayısı içerisinde %15’lik dilimi oluşturan 62 756 kişi çalışma izni almıştır. Düzensiz göç yoluyla Türkiye’de kalan kişi sayısı 2015 yılında 146 485 kişidir (Göç Raporu, 2016b).

2016 yılında ise Türkiye’ye giriş yapan kişi sayısı 2015 yılına göre %29 oranında azalış

göstermiş ve 24 686 471 kişi olarak hesaplanmıştır. 2016 yılında 3 808 463 kişi Almanya'dan Türkiye'ye giriş yapmıştır. Almanya'yı 2 195 727 kişi ile Gürcistan, 1 685 983 kişi ile Bulgaristan takip etmiştir. Türkiye'ye giriş ve çıkış yapan kişi sayısı değerlendirildiğinde geçmiş üç yılın ardından sayısal değerlerinin yakın olmasına rağmen ülkeden çıkış yapan kişi sayısının giriş yapan kişi sayısından daha fazla olduğu görülmüştür. 2016 yılında 2015 yılına oranla ülkeden çıkış yapan kişi sayısında %28'lik azalma olmuş ve 24 718 273 kişi Türkiye'den ayrılmıştır. 2016 yılı içerisinde toplam 461 217 kişi Türkiye'den ikamet izni almıştır. İkametgah izni alan ülkeler içerisinde ilk sırada 55 983 kişi ile Irak vardır. Irak'tan sonra 48 738 Suriye vatandaşı ve 39 184 Azerbaycan vatandaşı Türkiye'den ikamet izni almışlardır. İkamet iznini çalışma şartıyla alan 56 591 kişi ikamet izni alan kişi sayısının %12'sini oluşturmaktadır. 2016 yılında da artış göstermeye devam eden düzensiz göçle ülkeye giriş yapan kişi sayısı 174 466 kişi olarak hesaplanmıştır (Göç Raporu, 2017).

Türkiye'den ikamet izni ve çalışma izni alan göçmenlerin yanı sıra; İran, Bulgaristan ve Gürcistan 90 gün süreyle, Rusya Federasyonu, Ukrayna, Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan ve Türkmenistan 30 gün süreyle vizeden muaf tutulmuştur. Moldova ve Ermenistan gibi ülkelerden gelenler ise 30 günlük vizeyi sınırda bandrol uygulamasıyla alabilmektedirler. Söz konusu ülkelerden umuma mahsus pasaportla

gelenlerin 30 veya 90 gün süreyle vizeden muaf tutulmasının bu ülkelere gelen kişilerin döngüsel göçü artırdığına kesin gözüyle bakılmaktadır (Toksöz ve ark., 2012). Döngüsel göç yoluyla Türkiye'ye giriş yapan kişilerin 30 ile 90 gün arasında tarımın çeşitli iş kollarında kayıt dışı, ucuz işgücü arzıyla, yevmiye usulüyle çalıştıkları ve vizesiz gün sayısını tamamladıklarında ülkelerine döndükleri tahmin edilmektedir. Bu durumda mevcut koşullar içerisinde düzensiz göçmen sayısının önüne geçmek mümkün değildir. Göçmenlerin mevsimlik işlerde kayıt dışı istihdam edilmeleri ve piyasaya ucuz işgücü arzını sunmaları, Türkiye'nin mevcuttaki yerel işgücüne ve çalışma izni ile istihdam edilen işgücüne zarar vermektedir (Bozdemir ve ark., 2019).

Mevsimlik Tarım İşlerinde Göçmen İstihdamı

Türkiye'de ikamet ve çalışma izni alan göçmenler tarımsal iş kollarını da içerisinde barındıran çeşitli sektörlerde istihdam edilmektedirler. Çizelge 5'de 2016 yılının verilerine göre geçici barınma merkezleri dışında yaşayan Suriyeli sığınmacıların tahmini aralık değerleri verilmiştir. Çizelge 6'da da Türkiye'de tarım sektöründe özellikle üretim sürecinde istihdam edilen göçmen işgücünün illerdeki dağılımı ve ürün bazlı çalışma alanları incelenmiştir. İstihdam edilen göçmen işgücünün büyük çoğunluğunun Suriye uyruklu göçmenlerden oluştuğu görülmektedir.

Çizelge 5. Türkiye'deki Suriyeli Geçici Sığınmacılar (Barınma Merkezlerinin Dışında)

Kişi Sayısı	İller
100 000 üstü	Adana / Gaziantep / Hatay / İstanbul / Mersin / Şanlıurfa
100 000 / 75 001	Bursa / İzmir / Kahramanmaraş / Mardin
75 000 / 50 001	Ankara / Konya
50 000 / 25 001	Diyarbakır / Kayseri / Osmaniye
25 000 / 0	Diğer İller

Kaynak: Kalkınma Atölyesi, 2017.

Çizelge 6. Mevsimlik Tarım İşçilerinin Çalışma Alanları ve Geldikleri Ülkeler

Çalışılan Şehir	Tarımsal Çalışma Alanı	Göç Edilen Ülke
Adana	Defne Yaprağı / Narenciye / Pamuk / Sebze	Gürcistan / Suriye
Adıyaman	Antepfıstığı	Suriye
Afyon	Kiraz	Suriye
Aksaray	Ayçiçeği / Şekerpancarı	Suriye
Amasya	Soğan	Suriye
Ankara	Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvancılık / Sebze / Şekerpancarı	Afganistan / Gürcistan / Irak / Kazakistan / Özbekistan / Suriye
Antalya	Narenciye / Sebze	Afganistan / Gürcistan / Suriye
Ardahan	Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvancılık / Ot Biçme	Azerbaycan
Artvin	Çay	Gürcistan
Aydın	Sebze	Suriye
Batman	Mısır / Pamuk	Suriye
Bitlis	Sebze	Suriye
Burdur	Fasulye	Suriye
Bursa	Sebze	Suriye
Çanakkale	Sebze	Suriye
Çorum	Bakliyat / Soğan / Şekerpancarı	Suriye
Denizli	Büyükbaş Hayvancılık / Elma	Suriye
Diyarbakır	Küçükbaş Hayvancılık	Suriye
Düzce	Fındık	Gürcistan / Suriye
Erzurum	Şekerpancarı	Suriye
Eskişehir	Soğan / Şekerpancarı	Suriye
Gaziantep	Antepfıstığı / Sebze	Suriye
Giresun	Fındık	Gürcistan
Hatay	Narenciye / Pamuk / Sebze	Gürcistan / Suriye
Isparta	Gül	Irak / Suriye
İzmir	Büyükbaş Hayvancılık / Narenciye	Suriye
Kahramanmaraş	Sebze	Suriye
Karabük	Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvancılık	Suriye
Kars	Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvancılık	Azerbaycan / İran
Kayseri	Şekerpancarı	Suriye
Kırşehir	Şekerpancarı	Suriye
Kilis	Büyükbaş Hayvancılık	Suriye
Konya	Ayçiçeği / Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvancılık / Şekerpancarı	Afganistan / Suriye
Malatya	Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvancılık / Kayısı	Irak / Suriye
Manisa	Sebze	Suriye
Mardin	Küçükbaş Hayvancılık	Suriye
Mersin	Narenciye	Suriye
Muğla	Narenciye / Sebze	Suriye
Muş	Küçükbaş Hayvancılık / Meyan Kökü	Suriye
Nevşehir	Bağcılık	Suriye
Niğde	Bakliyat / Sebze	Suriye
Ordu	Fındık	Gürcistan / Suriye
Osmaniye	Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvancılık / Sebze	Suriye
Rize	Çay	Gürcistan / Rusya / Suriye
Sakarya	Fındık	Gürcistan / Suriye
Samsun	Fındık / Sebze	Gürcistan / Suriye
Sivas	Şekerpancarı	Suriye
Şanlıurfa	Antepfıstığı / Kırmızı Biber / Mısır / Pamuk / Sebze / Şekerpancarı	Azerbaycan / Irak / Suriye
Tokat	Soğan	Suriye
Trabzon	Çay / Fındık	Ermenistan / Gürcistan / Rusya / Suriye
Yozgat	Bakliyat / Şekerpancarı	Suriye
Zonguldak	Fındık	Gürcistan

Kaynak: Kalkınma Atölyesi, 2017.

Geçici barınma merkezleri dışında yaşayan Suriyelilerin toplam nüfusu 2 733 284 kişidir. Bu rakam dışında geçici barınma merkezlerinde de 272 670 Suriyeli bulunmaktadır (Göç Raporu,

2016). Suriyeli göçmen işgücünde aktif işgücü sayısı tam olarak bilinmemesine rağmen Türkiye işgücü piyasaları açısından Suriyeli göçmenler ciddi bir işgücü potansiyeline sahiptirler. Ayrıca

Türkiye’de Suriye’den gelen göçmen işgücünün yanı sıra Afganistan, Azerbaycan, Gürcistan, Irak, İran, Kazakistan, Özbekistan, Ermenistan ve Rusya’dan gelen veya döngüsel göçe dâhil olan göçmenlerinde olduğu bilinmektedir.

Tarımda yaşanan sosyo-ekonomik gelişmeler sonucunda mevsimlik işgücünün üretim maliyetleri açısından avantaj sağlaması yevmiye ile çalışan, sosyal güvence talebi olmayan ve piyasaya ucuz işgücü arzı sağlayan tarım işçilerine olan talebi artırmıştır. Mevsimlik göçmen tarım işçilerinin düşük ücret karşılığı çalışmaya razı olması ve sosyal güvence talebinde bulunmaması da yerli işgücüne karşı göçmen işgücünü ön plana çıkarmıştır. Piyasada göçmen işçilerin yarattığı işgücü ücret karşılığındaki azalışlar yerli işgücünü negatif etkilemekte ve var olan işgücünün diğer sektörlerde istihdam arayışına girmesine neden olmaktadır. Göçmen işçilerin bu tutum ve davranışları aynı zamanda tarımda kayıt dışı istihdamın büyümesine neden olmaktadır.

SONUÇ

Cenevre Sözleşmesi’nin 1951 yılında imzalanmasından sonra Türkiye’nin dış göç oranı artmıştır. Ortadoğu’da yaşanan savaşlar ve iç çatışmalar süreci de özellikle 2010 yılından sonra Türkiye’nin yer aldığı coğrafi konum itibarıyla de yoğun göç almasına neden olmuştur. Türkiye’nin uyguladığı “açık kapı politikası” beraberinde düzensiz göç sayısını da arttırarak, ekonomik ve sosyal problemleri beraberinde getirmiş ve süreçte göçmen olarak Türkiye sınırları içerisinde sayıca ağırlıklı olan Suriyeli göçmenlere yönelik politikalar geliştirme zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Bu durumda üzerinde durulması gereken en önemli konu istihdam politikalarıdır.

İstihdam politikaları bir ülkede sosyal ve ekonomik açıdan oldukça önemlidir ve ekonomik kalkınma ve büyümenin temelidir. Küresel politikalar çerçevesinde de üzerinde önemle durulan kalkınma odaklı büyüme

anlayışı, istihdam politikalarına yönelik yapılan düzenlemeleri de etkisi altına almış ve sosyal içerikli istihdam politikaları ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bu nedenle mevsimlik göçmen işçiler için sosyal ve ekonomik alanda yapılan düzenlemeler Türkiye’nin kalkınmasına katkı sağlayacaktır.

Türkiye’deki göçmenlerin özellikle tarımda mevsimlik tarım işçisi olarak yer alması, düşük ücret karşılığında sosyal güvence istemeden çalışmalarını işgücü piyasasında değer azalışına neden olmakta ve kayıt dışı ekonomide artış yaratmaktadır. Türkiye’nin 1951 yılından günümüze kadar aldığı göçler kayıt dışı işgücünün oluşmasını, göçmen işgücünün yerel işgücünün yerini alarak işçilik maliyetlerini düşürmesini ve bu nedenlerle işgücü piyasasının yönetiminin daha zor hale gelmesine neden olmuştur.

2016 yılında Türkiye’de 56 591 kişi çalışma izni ile ikamet etme hakkı elde etmiştir. Bu sayı toplam ikamet izni alan göçmenlerin %12’sini oluşturmaktadır. Aynı yıl içerisinde 174 466 göçmende düzensiz göçe konu olmuştur. Bu rakamlar dikkate alındığında Türkiye tarım sektöründe ciddi bir işgücü potansiyeli oluşmaktadır. Ayrıca mevsimlik tarım işlerinde istihdam edilen göçmenlerin bir kısmı vizesiz giriş hakkından yararlanarak yetiştiricilik ve hasat dönemlerinde ülkelerinden gelerek üretim sürecine dâhil olmakta ve ücretlerini aldıktan sonra ülkelerine dönmektedirler. Bu durum kayıt dışı istihdam miktarını arttırmakta ve işgücü piyasasını negatif yönde etkilemektedir.

Hayvan kontrol ve güvenliğini sağlayarak, hayvanların otlatılması ile ilgilenen ve günümüzde sürü yönetimi olarak adlandırılan faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde de Afgan ve Suriyeli işçiler tercih edilmeye başlanmıştır. Göçmen çobanlar sürü yönetimi ve süt sağımı sırasında kullanılan teknoloji hakkında yeterli bilgi düzeyine sahip olmadıkları için daha düşük

ücretlerle istihdam edilmektedirler. Göçmenlerin teknolojik bilgi düzeyinin yetersizliği Türkiye'deki iş standartlarına uyum sağlamada zorlanmaları uzun vadede Türkiye ekonomisinde yapısal işsizliğe de neden olacaktır.

Türkiye'de istihdam edilen mevsimlik tarım işçileri kendi ülkelerinde farklı meslek gruplarında uzman olsalar dahi, Türkiye tarım sektöründe yetiştirilen ürünlerle ilgi bilgi düzeyleri ve teknoloji kullanımları yeterli olmadığı için işgücü kullanımı belirli noktalarda atıl kalacaktır. Bu nedenle tarım ürünlerinin kalitesinde, ürünlerin ve işgücünün verimliliğinde düşüşler meydana gelecektir. Bu sorunları önüne geçilmesi amacıyla göçmenlere gerekirse kendi dillerinde mesleki eğitimler ve tarımsal uygulamalar ile ilgili yayım faaliyetlerinin ve atölye çalışmalarının gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

“Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik”in gelecek yıllarda mevsimlik göçmen işçilerin sayısında daha fazla artacağı düşünüldüğünde tarımsal işgücünde değer kayıpları devam edecek ve yerel işgücü yerini yabancı işgücüne bırakacaktır. Artan nüfus ve oluşturdukları işgücü potansiyeli nedeni ile mevsimlik tarım işçilerinde göçmenlerin ön plana çıkması kırsal alanda sosyal değişimlere de neden olacaktır. Bu değişikliklerden bir tanesi kırsal alanlar farklı etnik, dini ve kültürel grupların bir araya gelerek yeni bir kırsal alan algısı oluşturması, ikincisi ise yerel işgücüne karşılık daha düşük ücretle çalışan göçmen işçilerin tarım sektöründe istihdamının yoğunlaşması, yerli işgücünün kentsel alanlarda farklı çalışma alanlarına kayması olacaktır.

Tarım sektöründe üreticilerin karşılaştığı iki temel maliyet sorunu vardır. Bunlardan bir tanesi işgücü ücretleri diğeri ise girdi fiyatlarıdır. İşgücü maliyetlerinin minimize edilmesi açısından üretici sosyal güvence istemeyen ve düşük ücrete razı olan işgücünü rasyonel olarak

tercih etmektedir. Kırsal alanda karşılaşılan bu sorun yerel işgücünde düşük ücrete razı olmayan özellikle genç nüfusun kırdan kente göç etmelerine neden olmaktadır. Uzun vadede yaşanan olumsuzlukların azaltılması açısından işgücü maliyetlerine yönelik olarak destek sağlanması, kayıt dışılığın önlenmesine yönelik sistematik çalışmaların belirlenmesi; yerel işgücünü koruma altına alırken; göçmen işgücünün de ücretlerini, çalışma koşullarını iyileştirecek ve dolaylı yollardan göçmenlerinde yaşam standartlarını yükseltecektir.

Göç sonucu oluşan sosyal ve ekonomik değişiklikler ve kırsal alanın içinde olduğu dönüşüm yeni oluşturulacak politikalar ile düzenlenmelidir. Kayıt dışı istihdamın giderilmesi, yoksulluk sınırının ve işgücü piyasalarının düzenlenmesi, göçmen işçilerin çalışma koşullarının iyileştirilmesi, bilgi düzeyinin artırılması ve göçmen işçilerin güvence altına alınmasına yönelik politik düzenlemeler yapılmalıdır. Kırsal alanlarda yeni yatırım alanlarının oluşturulması, tarımda istihdam imkânı sağlayan üreticilere yönelik hibe ve destek programlarının artırılması, girişimcilik faaliyetlerine verilen destek oranlarının artırılması, maliyetlerin düşürülmesine yönelik politikalar uygulanması kırsal alandan kente göçlerin önüne geçecek, hem yerel işgücüne hem de göçmen işgücüne yeni istihdam alanlarının yaratılmasını sağlayacaktır.

Göçmen işgücünün nitelik ve kalitesini arttıracak eğitimler düzenlenmesi uzun vadede tarım sektörünün kalitesinin arttırılmasına, tarım sektöründe yoksulluk sınırının yükselmesine, işgücü piyasalarının yeniden düzenlenmesine olanak sağlayacaktır. Bu gelişmeler sosyal ve ekonomik açıdan Türkiye'yi kalkındıracak ve uluslararası arenada rekabet gücüne katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Anonim, 2017a.
<http://www.cagdasses.com/emek/60831/gocmen-iscilerin-tarimsal-uretimde-calismasi-toplumsal-degisim-yaratabilir>, Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2017.
- Anonim, 2017b.
<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6360.pdf>, Erişim Tarihi: 15 Eylül 2017.
- Arslan H, 2016. Mevsimlik Gezici Tarım İşçiliği Kırsal Yoksulluk Perspektifinden Anlamak. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, Sayı 2 (4), Sayfa 1406-14020.
- Bozdemir M, Gülçubuk B, Bayramoğlu Z, 2019. Tarımda Göçmen-Mülteci İstihdamı ve Kırsalda Emek Temelli Çatışma Örüntüleri. *International Science and Academic Congress*, Cilt 2, Sayfa 309-317, 19-20 Nisan 2019, Konya.
- Dedeoğlu S, 2016. Türkiye’de Mevsimlik Tarımsal Üretimde Yabancı Göçmen İşçiler Mevcut Durum Raporu, Yoksulluk Nöbetinden Yoksulluk Rekabetine. Mevsimlik Tarım Göçü Programı, ISBN: 978-975-98363-7-5, Ankara.
- Deniz O, 2011. 1990 Sonrasında Türkiye’ye Yönelen Sığınma Hareketleri ve Etkileri. Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi (TÜCAUM) VI. Ulusal Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı. Ankara.
- Fidan F, Fidicioğlu A, 2010. Türkiye’den Almanya’ya Göç Sürecinde Geride Kalan Kadınlar: Alamanyalı Beylerin Fedakâr Eşleri. *Yardım ve Dayanışma Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Sayfa 29-39.
- Franz E, 1994. *Population Policy in Turkey, Family Planning and Migration between 1960 and 1992*, Hamburg, Deutsches Orient-Institut.
- Gelekeçi,C, 2015. 1960 Sonrası Dönemde Türkiye’de Nüfus Yapısı ve Bazı Temel Özellikleri Üzerine Tespitler. *Sosyoloji Konferansı*, No:52, Sayfa 587-607.
- Gönüllü M, 1996. Dış Göç, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 1.
- Gülçubuk B, Bayaner A, 2010. Kırsal Yoksulluğun Azaltılmasında ve Küçük İşletmeciliğin Yaşatılmasında Kooperatifçiliğin Rolü. 10. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, Tarım, Yoksulluk ve Kalkınma, Sayfa 995-1000, 5-7 Eylül 2012, Konya.
- Gülçubuk B, Şengül H, Aluftekin, N., Kızılaslan, N. Kılıç, M., 2017. Tarımda İstihdam Sosyal Güvenlik Uygulamaları ve Kırsal Yoksulluk. http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/8cac9d33aad44bb_ek.pdf?tipi=14&sube= , Erişim Tarihi: 13 Eylül 2017.
- Kalkınma Atölyesi, 2017.
<http://www.kalkinmaatolyesi.org/v2/wp-content/uploads/2016/06/infografik.pdf>, Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2017.
- Keleş R, 1998. *Kent Terimleri Sözlüğü*. İmge Yayınları, Ankara.
- Olhan E, 2011. Türkiye’de Kırsal İstihdamın Yapısı. Birleşmiş Milletler Ortak Programı Herkes İçin İnsana Yakışır İş: Ulusal Gençlik İstihdam Programı ve Antalya Pilot Bölge Uygulaması.
- Ren LJ, Cui EQ, Sun HY, 2014. Temporal and Spatial Variations in the Relationship between Urbanization and Water Quality. *Environmental Science and Pollution Research*, Sayı 21, Sayfa 13646-13655.
- Şahin İ, Düzgün O, 2016. Türkiye’ye Gerçekleştirilen Ortadoğu Kaynaklı Zorunlu Göçlerin Sosyo-Ekonomik Etkileri: 1974-2014 Arası. *Tesam Akademik Dergisi*, Sayı 2 (2), Sayfa 167-195.
- Tarım Sektörü Raporu, 2017. T.C. Çalışma ve Sosyal Güvelik Bakanlığı, http://www.uis.gov.tr/media/1316/tarim_sektoru_ikinci_idk.pdf, Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2017.
- Taş Y, Özcan S, 2013. Türkiye’de İç Göçün Yoksulluğa ve İstihdama Etkileri. *International Conference on Eurasian Economies, Session 1B: Büyüme ve Gelişme*, Sayfa 289-298, Petersburg, Russia.

- Toksöz G, Erdoğan S, Kaşka S, 2012. Türkiye'ye Düzensiz Emek Göçü ve Göçmenlerin İşgücü Piyasasındaki Durumları. Uluslararası Göç Örgütü (IOM) Yayını, Türkiye Ofisi.
- Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2015. Göç Raporu, Yayın No: 32, Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2016a. Göç Raporu, Yayın No: 34, Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2016b. Göç Raporu, Yayın No: 35, Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2017. Göç Raporu, Yayın No: 40, Ankara.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2017. <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=kategorist>, Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2017.